

שיעור תשיעי

בית דין שקול

הגמרא (ג ע"א) אומרת שהנפק"מ בין רבא לרב אחא בריה דרב איקא היא בשנים שדנו שלדעת שמואל דיניהם דין אלא שנקראו ב"ד חצוף; לדעת ר"א דיניהם דין כשמואל, ולדעת רבא אין דיניהם דין, דמדאור' בעינן שלושה.

הנחל יצחק (ח"מ ג, א) שואל, כיצד לשמואל שנים שדנו כשרים, הלא קיי"ל אין ב"ד שקול דבעינן ב"ד נוטה, וילפינן מקרא, וכיצד יכול שמואל לחלוק על לימוד זה?

במקור דין ב"ד שקול נחלקו לקמן (דף ג ע"ב), רבי יאשיה ורבי יונתן. לדעת רבי יאשיה כל שלשת הדיינים נלמדים מפסוקים, ואילו דעת רבי יונתן רק שנים מתוכם נלמדו מהפסוק, וכיון שאין ב"ד שקול מוסיפים עליהם עוד אחד. אכן, למסקנת הסוגיא לדעת רבי יאשיה בדיני ממונות אין פסול בב"ד שקול [בשונה מדיני נפשות]. עפ"ז מיישב הנחל יצחק ששמואל ס"ל כרבי יאשיה דבממונות לא בעינן ב"ד נוטה.¹

עפ"ז ביאר הנחל יצחק את דברי הרמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"י) שמחד פסק שאחד כשר לדון מן התורה, ומאידך פסק ששנים שדנו אין דיניהם דין, והלא הגמ' תלתה דין זה בזה - דלמ"ד דחד כשר ס"ל כשמואל ששנים שדנו דיניהם דין!

אמנם, לאור דברינו הרי זה כמבואר. הרמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ד) כתב שצריכים שלושה בב"ד כדי שיהיה ב"ד נוטה [בממונות], והיינו כדעת רבי יונתן. א"כ מובן - אע"פ שפסק כר"א דחד כשר לדון מן התורה, מ"מ א"א להכשיר בשנים דבעינן ב"ד נוטה דווקא.

וכן בפיה"מ (סנהדרין פ"א מ"א) ביאר הרמב"ם את הטעם לשלושה דיינים משום ב"ד נוטה:

וטעם היות כל הדברים האלו בשלושה אנשים הוא דבר ה' בדיני ממונות עד האלהים. ואין פחות משנים, ומן הכללים בתורתנו שלא יהא מספר הדיינים לעולם אלא מספר נפרד כדי שאם תהיה ביניהם מחלוקת בדין מן הדינים יהיו על כל פנים רובם מסכימים לדעה אחת והמיעוט בהפכו, ונלך אחר דעת הרוב כמו

¹ ומ"מ דיניהם דין רק בדיעבד, שעברו על תקנת חכמים שהצריכו שלושה.

שחייבה אותנו תורה בכך שנ' אחרי רבים להטות, ולפיכך לא יהא בית דין פחות משלושה.

ואם נפשך לומר - מנין לנו דלרבי יונתן אם עשה ב"ד שקול אפילו בדיעבד אין דינו דין, אולי גם לרבי יונתן היינו לכתחילה אבל בדיעבד גם בשנים כשרים, והיינו כשמואל (וממילא א"א ליישב כך את הרמב"ם)?

ניתן להביא ראיה לכך שלרבי יונתן א"א לדון בשנים אפילו בדיעבד, מכך שהגמ' שואלת על רבי יאשיה שסובר שלא צריך ב"ד נוטה, מה ידרוש מהפס' 'לנטות אחרי רבים'. ומדוע א"א ליישב שגם לרבי יאשיה הפס' בא לעיקר הדין - לומר שלכתחילה כן צריך ב"ד נוטה, ומה שאמר היינו שבדיעבד כשר גם כשאינו נוטה?

אלא ודאי, שהגמ' הבינה בפשטות שמח' רבי יונתן ורבי יאשיה היא האם שנים שדנו בדיעבד דיניהם דין או לא. היינו שלרבי יאשיה אין כלל ענין בב"ד נוטה אף לכתחילה ולכן צריך לבאר את הפס' בצורה אחרת, ולרבי יונתן אף בדיעבד חייבים ב"ד נוטה. ומכאן ראיה לדברינו.

הרא"ש בנדרים (בפירוש, ע"ע א) מבאר שצריך פסוק להתיר שלושה הדיוטות בהפרת נדרים, כי אחד ודאי לא יכול להתיר שהרי נאמר 'ראשי המטות', ושנים גם לא יכולים כי אין ב"ד שקול, לכן צריך לפחות שלושה. וסיים שם שגם שמואל מודה שבאיסורים אין ב"ד שקול, ורק בממונות אמר את דבריו.

ולכאורה יש לשאול, הלא אמרנו ששמואל סובר כשיטת רבי יאשיה שלדבריו אין כזה דבר ב"ד שקול חוץ מנפשות, אז מהיכתי תיתי שבאיסורים כן צריך נוטה?

לכן נראה לבאר, שלדעת שמואל מה ששנים כשרים לדון אינו משום שסבר שב"ד יכול להיות שקול, אלא הוא סובר שכאשר שנים יושבים לדון אינם דנים כלל בתורת ב"ד אלא בתורת יחיד שדן, ולכן מה שדיניהם דין זה מאותה סיבה שאחד כשר לדון לדעת רב אחא בריה דרב איקא, וממילא אין כאן פסול של ב"ד שקול, כי הם לא ב"ד כלל.²

והביאור בדעת הרמב"ם, שאע"פ שפסק שאחד יכול לדון מן התורה, אבל אחר שקבעו חכמים שצריך שלושה, אין ב"ד פחות משלושה. לכן מעתה גם שנים לא יכולים לדון כי אין להם תוקף של ב"ד. כלומר, שהרמב"ם לא מקבל גדר אחר בשנים

² וכעין מה שכתבו התוס' בדברי שמואל (ה' ע"ב ד"ה שנים) דשנים שדנו דיניהם דין לאו דווקא, וה"ה לאחד - כי תוקף הדין של השנים הוא כתוקף הדין של אחד, ולא בתורת ב"ד.

שהם דנים בתורת יחיד ולא בתורת ב"ד, דלדידיה גם אחד שכשר מן התורה לדון הוא כשר בתורת ב"ד, ואחר שבאו חכמים ותיקנו שדיני ממונות רק בשלושה, היינו שפחות משלושה אין להם תוקף של ב"ד כלל.

אפשרות נוספת לבאר, לאור דברי הגאון רבי מאיר שמחה בחידושו (ג ע"א ד"ה מדאו')³ שאמר שהמשמעות הדין של קרוב או פסול שפוסלים את כל הכת היא, שהם מפרקים ומבטלים את ההצטרפות של הכת, ומחשיבים אותם כאחד שדן. וממילא אפשר לומר שכאשר אדם דן לבד לפי רב אחא בריה דרב איקא יש לו כח לדון מדאו' מתורת אחד שדן ולא מתורת ב"ד, אבל אם עכשיו הוא מצטרף לעוד אחד יש לדון האם כאשר הם הצטרפו יחד הם נפסלו, כיון שעצם ההצטרפות הזו אינה על פי ההלכה [שהרי צריך שלושה או אחד מומחה, ואין דין בשנים לכתחילה], או שההצטרפות עצמה לא מבטלת את כוחם הפרטי.

כלומר, שמואל סבר שכיון שאחד כשר לדון, גם אם הוא הצטרף עם עוד אחד שאין זה צירוף שהרי אין דין בשנים לאחר תקנת חכמים, אנו מחשיבים אותם כשני בודדים שדנים כל אחד לעצמו וממילא הדין כשר בדיעבד כאחד שדן (דלא גרע מששה שדנו בשתי קבוצות - שודאי לא נגרע הדין מחמת השלושה הנוספים).

אולם רבי אבהו סובר שברגע שהצטרפו השנים לא על פי ההלכה הקובעת שצריך שלושה, הדין נפסל, כי עקרו תקנת חכמים. ואע"פ שאחד כשר לדון זה רק בהנחה שהוא דן לבדו, אבל אם דן עם עוד אחד הוא עקר עצמו מתורת דין ביחיד לתורת ב"ד, ואין ב"ד פחות משלושה.

לאור הבנה זו יש לשאול מה קורה לדעת שמואל בארבעה או ששה שישבו לדון יחד, האם גם שם נקראים ב"ד חצוף או לא. לכאורה לאור דברי רש"י שביאר (ג ע"א ד"ה בית דין) שהטעם שנקראים ב"ד חצוף משום שעברו על תקנת חכמים, גם כאן הם עברו על ההלכה לא לדון בב"ד שקול ויהיה דינם דין רק בדיעבד.

השער משפט (סימן יח ס"ק א) תולה שאלה זו במח' הראשונים האם פוסקים כרב אחא בריה דרב איקא או כרבא, היינו האם אחד כשר מן התורה או לא. לדעות הסוברות שאחד כשר לדון⁴ א"כ גם בארבעה או ששה נחשיבם כיחידים שישבו לדון, והדין דין, כי כל מה שקבעו לדון בשלושה היינו שכאשר באים לדון בתורת ב"ד שידונו רק

³ עסקנו בדבריו בשיעור הקודם, ע"ש.

⁴ רמב"ם ודעימיה.

בשלושה ולא פחות, אבל אם באים לדון בתורת יחידים יכולים לדון גם ששה כשכל אחד נחשב כיחיד בפ"ע. אולם לפוסקים שאין ב"ד פחות משלושה כרבא,⁵ אין לארבעה או ששה לדון כי אינם יכולים לדון בתורת יחידים והרי אין ב"ד שקול וא"כ אין דיניהם דין, כפי שפסקו בשנים שדנו כרבי אבהו שאין דיניהם דין.

ועפ"ז רוצה ליישב את דעת הרמב"ם (סנהדרין פ"ב הי"ג) שכתב:

אף על פי שבית דין של שלושה בית דין שלם הוא כל זמן שהן רבים הרי זה משובח, ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מעשרה וצריכין שיהיו היושבים כולם שם בבית דין תלמידי חכמים וראויין.

כלומר, שלדעת הרמב"ם גם עשרה כשרים לדון לכתחילה, והלא אין ב"ד שקול, וכיצד כשרים לדון?⁶ אולם לדברינו מובן - בכה"ג שהם עשרה הם כשרים לדון בתורת יחידים, ולא כב"ד, ולכן אין בזה פסול של ב"ד שקול.

אידי דאירינן בה, יש לדון האם שייך ללכת אחר הרוב בנד"ד שעשרה דנים כ"א בתורת יחיד. האם נאמר שילכו אחר הרוב במחלוקת ביניהם כמו בבית דין רגיל, או שנאמר דמחד לא שייך שם ללכת אחר הרוב משום שכל אחד עומד לעצמו, ודין הלך אחר הרוב שייך רק בב"ד, ומאידך א"א בכה"ג לפסוק כדעת המחייבים נגד המזכים ע"פ יחידים (היינו שנוציא את המזכים ונכריע רק ע"פ המחייבים) כי מלכתחילה ישבו על דעת עשרה, ויבוא הנתבע ויאמר כיצד חייבתם לי על סמך שבעה או פחות - הלא מלכתחילה באתי לדין בפני עשרה!

כלומר, שאם נאמר שבעשרה לא שייך הכרעה ע"פ רוב כי הם בתורת יחידים, נאלץ לומר שכל מה שנפסק בב"ד של עשרה זה יהיה רק אם כל העשרה יאמרו פסק אחד כולם, אבל אם יהיה אחד שלא יסכים עם התשעה - הדין לא יכול להיחתך.

תוס' ביבמות (דף קא ע"א ד"ה ואין) עוסקים בענין ב"ד של חליצה, ששם הגמ' לומדת מנין שלחליצה צריך שלושה - כי כת' 'זקנים' בתורה, ואין ב"ד שקול לכן צריך שלושה.

שאלו תוס' - הרי גם גבי סמיכת פר צריך שלושה מאותו טעם, ומה שייך שם 'אין ב"ד שקול', הלא שם כולם יחד סומכים?

⁵ יד רמ"ה, רמב"ן, ר"ן.

⁶ כך דקדק הסמ"ע (סי' ג ס"ק יא) על הרמב"ם, שמה שכתב 'עשרה' לאו דווקא, דהם ב"ד שקול.

ותירצו בתרי. או ששייך גם גבי סמיכה על פר הכרעה, אם נחלקו בהלכה האם צריך לסמוך בכל כוחו או לא, שצריך ללכת ע"פ רוב ולכן צריך שיהיה ב"ד נוטה. או שכל מקום שצריך להיות ראוי לב"ד לא יכול להיות שקול, כי אם התורה גילתה שזה נקרא ב"ד, אינו יכול להעשות בב"ד שקול (אע"פ שבמקרה זה אין בעיה שיהיה שקול אליבא דאמת).

ונראה שהמח' בין תירוצי התוס' היא כך: לתירוץ הראשון אין ב"ד שקול רק במקום שצריך שיקול דעת והכרעה, ולכן רק אם יש היכי תמצי שיהיה ויכוח וצריך הכרעה צריך ב"ד שקול.⁷ אולם לתירוץ השני אין זה תלוי במציאות אלא בשם ב"ד בעולם, דכל מקום שצריך ב"ד חייב להיות ב"ד נוטה.⁸

הזכרנו בעבר, שלדעת רב האי גאון הסובר שהולכים אחר רוב חכמה נגד רוב מנין (חד דגמיר נגד התרי דלא גמירי), ודאי שזה רק במקרה שהשנים חזרו להודות לאותו אחד, שאז פוסקים ע"פ כולם בעצם. אבל במקרה שהשנים שהם הרוב לא מבטלים את דעתם מפני אותו אחד - א"א ללכת אחר החכם שהרי הוא מיעוט, וא"א ללכת אחר הרוב שהרי אינם גדולים בחכמה ולא תהא הכרעה במקרה כזה.

גם בביאור זה ניתן להוסיף, שלפי דעת שמואל ששנים שדנו דיניהם דין בתורת יחידים כאמור לעיל, זהו רק כאשר הם לא בתורת ב"ד. אבל בשלושה ששנים לא גמירי ואחד גמיר וישבו בתורת ב"ד - הם לא יגיעו להכרעה כלל משום שבב"ד אין ב"ד שקול, וא"א להחשיב רק את השנים כב"ד, וממילא כל השלושה הם ב"ד אחד ואז יש דין שהוא ללא הכרעה.

⁷ ועיין תוס' מגילה כג ע"ב (ד"ה עשרה) שמשמע כך להדיא, שהקשו שם מדוע בפדיון קרקעות מהקדש די בעשרה וא"צ אחד-עשר, וז"ל: "מאי לא בעי אחד עשר דאין ב"ד שקול בכל דבר שהוא תלוי שעומד בשקול הדעת". וכן משמע מהרשב"א במגילה (שם, ד"ה ובקרקעות).

⁸ ומדברי הריב"ש (בתשובה, סי' רלב) משמע כביאור זה.